

Людмила Коваль,

декан факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв, доктор педагогічних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету, заслужений працівник освіти України

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

60 років тому було розпочато підготовку майбутніх учителів початкової школи з вищою освітою в п'яти педагогічних інститутах: Київському, Вінницькому, Бердичівському, Ізмаїльському, Глухівському. З кожним роком кількість вищих педагогічних навчальних закладів зростала, за останніми даними, майбутніх учителів початкової школи готують майже в сорока університетах України.

Осмыслити й об'єктивно оцінити сучасний стан і особливості модернізації професійної підготовки майбутніх педагогів в умовах інтеграції до європейського освітнього простору можна лише в контексті історичного розвитку початкової освіти. Історик педагогіки Ольга Сухомлинська стверджує: «Нині неможливо розпочати розв'язання проблеми, не визначивши, що ж було зроблено до цього, від чого потрібно відштовхнутись, розвиваючи, розбудовуючи нове знання» [8].

У контексті зазначеного в *межах статті* зробимо спробу висвітлити історичні витoki підготовки вчителів початкової школи з вищою освітою та окреслимо стан і перспективи її розвитку.

В основі періодизації професійної підготовки майбутніх педагогів, на нашу думку, слід відобразити зміни, які відбулися в початковій школі. Підтвердження зазначеної вище проблеми знаходимо в наукових працях академіка Олександри Савченко. Учена переконливо доводить, що «чим точніше педагогічна освіта буде враховувати запити практики, тим більше передумов для піднесення її якості» [6].

Процеси модернізації, які відбувалися в початковій школі (див. рис. 1), дозволили нам визначити 4 етапи в професійній підготовці майбутнього вчителя, які стисло охарактеризуємо:

- становлення вищої педагогічної освіти (1956–1971 рр.);
- удосконалення вищої педагогічної освіти в умовах реформування початкової школи (1972–1984 рр.);
- оновлення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи протягом 1985–1995 рр.;
- розвиток професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на сучасному етапі (1996–2011 рр.) в умовах інтеграції до європейського освітнього простору.

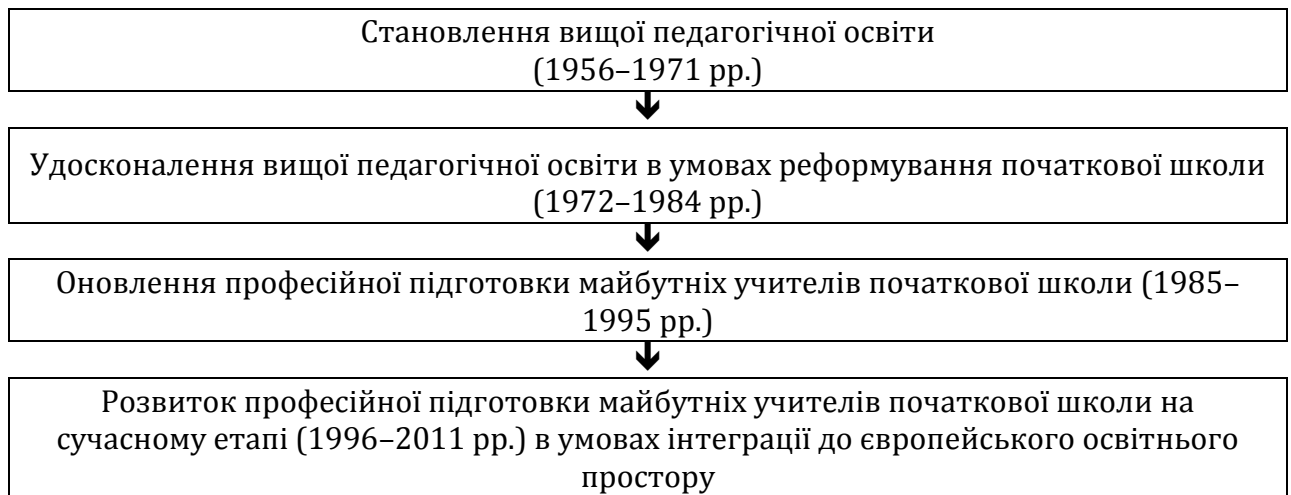

Рис. 1. Етапи розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи

Документальне підтвердження започаткування системи підготовки вчителів початкових класів у вищій педагогічній школі України знаходимо в матеріалах 1956 року: Постанові Ради Міністрів СРСР «Про заходи підвищення якості підготовки вчителя для загальноосвітньої школи» та відповідному наказі Мінвузу СРСР «Про затвердження переліку факультетів і спеціальностей широкого профілю педагогічних інститутів країни».

Архівні джерела та періодичні видання («Учительская газета», журнали «Советская педагогика», «Народное образование», «Начальная школа») містять ґрунтовний матеріал, присвячений проблемі підготовки майбутніх учителів початкових класів. По-перше, на новостворених факультетах викладачам пропонувалося використовувати досвід багаторічної роботи педагогічних училищ. По-друге, серед дискусійних проблем було питання, що саме має бути науковою основою вищої освіти вчителя початкових класів, тобто система яких знань має визначати профіль підготовки спеціаліста. Існували різні погляди, однак найбільш поширеними були два підходи. Представники першого (А. Арсен'єв, Г. Люблінська, І. Свядковський та ін.) вважали, що фаховими дисциплінами на педагогічних факультетах мають бути педагогіка та психологія в широкому розумінні їх змісту. Представники іншого підходу (Н. Буханова, М. Потоцький, Л. Панчешнікова, Н. Рождественський, С. Руновський, І. Соловков та ін.) відстоювали думку про те, що наукові погляди вчителя мають формувати не тільки психолого-педагогічні науки, а й фахові предмети, які викладаються в початковій школі, передусім, рідна мова й математика. Тому вчені вважали, що вчитель початкових класів у педагогічному інституті має отримати вищу педагогічну, лінгвістичну та математичну освіту [4]. Проте найважливіші зміни на етапі становлення вищої педагогічної освіти (1956–1971 рр.)

були пов'язані з розпочатою реформою в змісті й тривалості початкової освіти, а саме з переходом з 4-річного на 3-річний термін навчання.

Узагальнюючи основні тенденції в підготовці майбутніх учителів початкової школи протягом 1972–1984 рр., слід підкреслити, що в професійній освіті суттєвого оновлення зазнали предметні методики. Так, позитивним науковим здобутком цього періоду стало створення підручників «Методика начального обучения математики» за ред. М. Скаткіна (М., 1973 р.), «Методика преподавания математики в начальных классах» М. Бантової, Г. Бельтюкової, А. Полевшикової та ін. (М., 1973 р.), «Методика обучения математике в 1–3 классах» М. Мора, А. Пишкало (М., 1976 р.), «Дидактика (начальные классы)» Т. Назарової та Н. Казанського (М., 1978 р.), «Методика преподавания природоведения» В. Горощенко, А. Степанової (М., 1984 р.) та ін. Процеси оновлення в професійній освіті спочатку пов'язувалися із запровадженням розвивального навчання (В. Сухомлинський, Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов), а потім теорії оптимізації навчально-виховного процесу (Ю. Бабанський) та ідей розвитку пізнавальної активності й самостійності молодших школярів (О. Савченко).

На початку 80-х років ХХ ст. значні корективи були внесені в навчальні плани та програми підготовки студентів, оскільки спрямовувалися на ознайомлення майбутніх педагогів з проблемами навчання дітей шестирічного віку. Зміни зумовлювалися тим, що здійснювався експериментальний перехід початкової школи на 4-річний термін навчання. Слід відзначити, що в цей період почалося протистояння двох тенденцій. З одного боку, помітними були зусилля педагогічних колективів ВНЗ щодо посилення зв'язків науки з практикою, а з іншого – простежувалася значна затеоретизованість і політизованість процесу навчання студентів, недооцінка ролі психолого-педагогічної й методичної підготовки майбутніх учителів у їх професійному становленні. Негативно впливало на якість підготовки фахівців недостатнє забезпечення факультетів висококваліфікованими викладачами, оскільки більшість з них не мала досвіду роботи в початковій школі, вчених звань та наукових ступенів. Проте в цей період відбувалися позитивні зрушення – захистилися перші кандидатські дисертації, у яких розкривалися актуальні проблеми професійної підготовки фахівців з початкової освіти (С. Корнієнко, Ю. Набочук, С. Тадіян та ін.).

Основні зміни на етапі оновлення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в Україні з 1984–1996 рр. пов'язані як з процесами модернізації шкільної практики, так і новою державною політикою в галузі вищої освіти, яка відкривала шлях до більшої самостійності ВНЗ різних форм власності. Система підготовки майбутніх учителів початкової школи перебудовувалася на ідеях національних цінностей; все активніше поширювалася орієнтація на творчу навчальну

діяльність студентів, диференційований підхід та педагогіку співробітництва. Поряд з позитивними тенденціями слід назвали і ряд проблем, які знижували якість підготовки майбутніх педагогів та зумовили значний відрив професійної освіти від потреб модернізації початкової школи. З одного боку, право самостійно розробляти навчальні плани, програми, створювати навчальні посібники свідчило про демократичність вищої школи, а з іншого – відсутність стандартизованих вимог до навчально-методичного забезпечення і неспроможність викладачів до інноваційних змін гальмували цей процес. Розв'язання зазначених вище проблем вимагало якісно іншого кадрового складу, тому почала запроваджуватися активна підготовка викладачів найвищої кваліфікації в докторантурах.

Сучасний етап (1996–2016 рр.) розвитку фахового становлення майбутніх педагогів початкової школи пов'язаний з новими законодавчими та концептуальними засадами, що визначають нові правові орієнтири й методологію подальшого розвитку вищої освіти в Україні.

У зв'язку з проведенням державних освітніх реформ актуалізується проблема *гуманізації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи*, яка ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого навчання молодших школярів. Концептуальне положення, яке розкривається в працях української вченої О. Савченко, про те, що «особистісно орієнтована підготовка в шкільній і педагогічній освіті взаємопов'язані» [7], викладачі дієво реалізують на практиці.

За роки реформування вищої школи в більшості педагогічних ВНЗ відбулася трансформація традиційної (знаннєвої) системи навчання в особистісно орієнтовану. Треба зазначити, що це був нелегкий процес змін, проте йому значно сприяло впровадження кредитно-модульної та кредитно-трансферної організації навчального процесу підготовки фахівців.

Гуманістичне спрямування професійної підготовки майбутніх педагогів змінило позицію викладача та студентів у спілкуванні, яке є основою для створення комфортного освітнього середовища, розуміння та поваги до особистості. Так, ефективними в практиці педагогічних ВНЗ є діалог, дискусія, інтерактивні технології навчання, дослідницький пошук, використання різних форм рефлексії. Викладачі психолого-педагогічних дисциплін особливу увагу приділяють оволодінню студентами методикою вивчення дитячої особистості, професійною етикою, технологіями загальнонавчального та предметного значення.

В ідеалі особистісно орієнтована професійна освіта передбачає проектування індивідуальної траєкторії фахового становлення кожного студента. Така вимога не нова, але так і залишається лише задекларованою. Тому, по-перше, проблему може вирішити внесення до навчального плану підготовки майбутніх учителів суттєвих змін, зокрема

в циклі дисциплін самостійного вибору студентів, який доцільно оновити відповідно до потреб розвитку сучасної початкової школи та враховуючи світову освітню практику; по-друге, академічна мобільність викладачів і студентів, отримання останніми подвійних дипломів.

Окремо слід наголосити на нових вимогах до професійної діяльності викладачів педагогічних ВНЗ. Сьогодні це не тільки якісна підготовка студентів, а й володіння іноземними мовами, участь у різного роду проектах, грантах, закордонні стажування, публікації у виданнях з високим індексом цитування тощо. Крім того, сучасний викладач має бути здатним до формування нового педагогічного мислення в майбутніх фахівців з початкової освіти.

Актуальною й перспективною проблемою, на нашу думку, є *підвищення якості професійної підготовки майбутніх педагогів*, яке вважаємо стратегічним завданням модернізації вищої школи України. Зазначене питання доцільно розглядати як багатоаспектне. Так, на сучасному етапі розвитку вищої педагогічної освіти відбулося суттєве зростання кадрового потенціалу педагогічних ВНЗ, свідченням цього є фундаментальні дисертаційні дослідження в галузі теорії та методики професійної освіти; активне функціонування наукових шкіл академіків Олександри Савченко [3] та Володимира Бондаря [1]. Докторські дисертації (О. Біда, Л. Бірюк, О. Будник, П. Гусак, Б. Долинський, С. Желанова, Н. Кічук, Л. Коваль, А. Коломієць, О. Комар, А. Крамаренко, А. Кучерявий, М. Марусинець, О. Матвієнко, О. Митник, М. Оліяр, І. Осадченко, І. Пальшкова, Д. Пащенко, Л. Петухова, Р. Пріма, С. Стрілець, Г. Тарасенко, О. Федій, О. Хижна, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін.) відображають різні підходи до розв'язання актуальних проблем професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Слід відзначити, що ці дослідники є викладачами педагогічних ВНЗ, а отже, їх наукові напрацювання дозволяють здійснювати навчання студентів на якісно новому рівні, ніж у попередні роки.

Підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкової школи здійснюється завдяки *впровадженню компетентнісного підходу*. У вищій педагогічній освіті перехід на компетентнісно орієнтовану підготовку розглядається у двох аспектах. По-перше, відбувається модернізація змісту професійної освіти, що передбачає його відбір, структурування з одночасним визначенням результативної складової освітнього процесу – набуття студентами компетентностей. З цією метою вдосконалюються навчальні програми підготовки фахівців. Викладачі дидактико-методичних дисциплін намагаються забезпечити практико-орієнтований характер проведення лекційних, практичних і лабораторних занять; упроваджують технології контекстного, проектного, диференційованого навчання; педагогічні тренінги; метод відкриття; включеного спостереження; колективного пошуку оригінальних ідей тощо. По-друге, здійснюється навчання майбутніх

педагогів формувати в учнів міжпредметні та предметні компетенції. Щодо реалізації цієї ідеї, то слід відзначити її перспективність. На жаль, нині в педагогічних ВНЗ ще недостатньо уваги приділяється різним видам педагогічної практики, причому останнім часом суттєво скоротилася кількість кредитів, відведених на цей вид діяльності на користь самостійної роботи студентів. Не зменшуючи ролі самостійної роботи під час навчальних занять, зауважуємо, що формування професійної компетентності майбутніх фахівців відбувається тільки в процесі педагогічної діяльності. Про недостатність практичної підготовки випускників педагогічних ВНЗ України свідчить і процедура визнання їх дипломів у країнах Європейського Союзу. Тому необхідно терміново збільшити кількість кредитів на проведення виробничої педагогічної практики та приділити належну увагу формуванню в студентів однієї з ключових компетентностей, що допоможе їм адаптуватися в будь-якому соціумі, – це вміння вчитися.

Навчально-методична література є найважливішим ресурсом професійної підготовки вчителів початкової школи. На початку третього тисячоліття були створені підручники та навчально-методичні посібники нового покоління в контексті реалізації Державного стандарту загальної початкової освіти. Зокрема, це «Дидактика початкової школи» (1999 р., 2001 р.) О. Савченко; «Дидактика» (2005 р.) В. Бондаря; «Методика викладання математики в початкових класах» (2001 р., 2006 р.) М. Богдановича, М. Козака, Я. Короля; «Методика навчання математики : теорія і практика» (2008 р.) Л. Коваль, С. Скворцової; «Методика навчання природознавства в початкових класах» (1998 р.) Т. Байбари; «Методика навчання мистецтва в початковій школі» (2006 р.) Л. Масол та ін., «Навчання і виховання в 1, 2, 3, 4 класах» (2001–2004 рр.) за загальною редакцією О. Савченко та ін.

Високо оцінюючи названі праці та враховуючи значний власний педагогічний досвід, констатуємо, що сучасні педагогічні ВНЗ потребують ґрунтовних науково-методичних видань на засадах компетентісно орієнтованого підходу, використання яких сприятиме підготовці студентів до професійної діяльності в умовах варіативної організації навчально-виховного процесу в початковій школі. Предметом особливої уваги науковців має стати проблемний виклад, діалог, порівняльний аналіз різних педагогічних систем, стимулювання дослідницьких умінь студентів; орієнтація на апарат, який полегшує розуміння тексту. Крім того, до підручників та навчально-методичних посібників необхідно включати діагностичні засоби контролю навчальних досягнень студентів. Перспективними в цьому плані є швидше електронні підручники й посібники, ніж паперові.

Серед нових освітніх орієнтирів реформування професійної підготовки майбутніх педагогів слід назвати *широке використання під час організації навчально-виховного процесу в педагогічних ВНЗ потенціалу*

інформаційно-комунікаційного середовища. У фундаментальному дослідженні Л. Петухової [5] детально розкриваються можливості його створення у таких аспектах: по-перше, як підготовка фахівців до активного життя в інформаційному суспільстві; по-друге, з метою формування в студентів інформативних компетентностей, яка забезпечує їх готовність до використання інформаційно-комунікаційних технологій у початковій школі; по-третє, під час проведення моніторингу освітньої діяльності, активного впровадження засобів гіпертекстових, мультимедійних і дистанційних технологій, у тому числі навчання можливості роботи студентів у глобальній мережі Інтернет.

Зазначені наукові ідеї активно реалізуються в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в педагогічних ВНЗ. Проте є ряд проблем, зокрема організація самостійної роботи студентів, посилення її діагностичної, контрольної та оцінної функцій в умовах інформаційно-комунікаційного середовища. Не менш важливу роль, на нашу думку, слід приділити й дистанційному навчанню.

Розроблення державних стандартів професійної освіти є важливим кроком для підвищення якості підготовки фахівців. Перше покоління державних галузевих стандартів упроваджувалося, починаючи з 2004 року. Цими документами передбачалося нове розуміння цілей і змісту навчання студентів, що забезпечували їх готовність до організації навчально-виховного процесу в 4-річній початковій школі.

Незважаючи на те, що освітньо-професійна програма та освітньо-професійна характеристика мали певні недоліки, загалом реалізація цих нормативних документів сприяла значному підвищенню якості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Авторський колектив викладачів Інституту педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (керівники робочої групи В. Бондар та І. Шапошнікова) був добре обізнаний з проблемами вищої педагогічної школи. У контексті зазначеного слід згадати про численні конференції, семінари, засідання круглих столів, ініційованих різними вишами України, де висвітлювалися особливості перебудови професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі впровадження Державного галузевого стандарту та загальних положень Болонської декларації зі збереженням національних інноваційних систем і технологій підготовки конкурентоздатних фахівців на ринку праці. Позитивним є і той факт, що постійно відбувався активний діалог між провідними науковцями АПН України, розробниками Державних галузевих стандартів, провідними спеціалістами Міністерства освіти і науки України та викладачами ВНЗ, що сприяло інноваційним змінам у вищій педагогічній освіті.

Сучасні нормативно-законодавчі документи в галузі вищої педагогічної освіти, входження України до європейського освітнього простору та представлений у проекті Концепції української

загальноосвітньої школи поділ на цикли (адаптаційно-ігровий та базовий) початкового навчання актуалізували *проблему створення Державних стандартів професійної освіти нового покоління*.

До дискусійних питань слід віднести запропоновані МОН України методичні рекомендації для їх розроблення. Не зрозумілими є стратегічні орієнтири розвитку початкової освіти, у першу чергу, маємо на увазі задекларовану ідею наскрізної інтеграції. Потребують відповіді такі питання: «Що саме має бути об'єктом інтеграції?», «Яких рівнів сформованості предметних компетенцій можна очікувати у випускників початкової школи, що навчатимуться в умовах наскрізної інтеграції?», «Які межі інтеграції в методиці таких предметів, як математика, українська мова?», «Як суцільне інтегроване навчання позначиться на готовності учнів до предметного навчання у 5-му класі?».

Зазначимо ще дві важливі проблеми, які тісно пов'язані між собою: *падіння престижу професії учителя та формування інтересу до професійної діяльності*. Аналіз вступу на педагогічні спеціальності свідчить про низький рівень навчальних досягнень абітурієнтів (140–160 балів), що доводить падіння престижу вчительської праці. У сучасних умовах комерціалізації суспільства без підтримки держави складно знайти розв'язання проблеми. Проте суттєвим резервом для вищих педагогічних ВНЗ вже десятки років є плідна співпраця з педагогічними коледжами та училищами. Тому педагогічна спільнота має вплинути на рішення МОН України щодо внесення змін до правил прийому вступу цих випускників у педагогічні ВНЗ. Слід зазначити, що саме цей контингент більше вмотивований на педагогічну діяльність у зв'язку з ранньою професіоналізацією, а отже, у держави є шанс отримати кваліфікованого вчителя для початкової школи.

Звернемо увагу на те, що сьогодні «псевдореформатори» намагаються розробляти та представляти на обговорення нові стратегічні завдання розвитку освіти, концепції, проекти, методичні рекомендації щодо стандартизації тощо, не розуміючи того, що вже зроблено, і видають реалізовані ідеї модернізації освіти за свої. Саме тому, педагогічна спільнота вищої школи має чітко усвідомлювати сучасний стан професійної підготовки майбутніх педагогів і об'єктивно бачити перспективи її подальшого розвитку. Зокрема позитивним у вищій педагогічній освіті слід вважати ефективне запровадження компетентнісного підходу; стрімкий розвиток наукової думки; створення інформаційно-комунікаційного середовища; активне застосування нових форм, методів і технологій навчання студентів; значне підвищення кадрового складу, що дозволило здійснювати підготовку фахівців у контексті розвитку сучасної початкової школи.

Перспективним вважаємо створення та широке обговорення Державного Стандарту Вищої освіти України для першого і другого рівнів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта, яке зараз активно

триває. Не менш значущим є і розробка спеціальних програм навчання студентів, які дозволять реально здійснити інтеграцію до Європейського освітнього простору, а саме: отримання ступеня магістра, по-перше, за освітньо-професійною та освітньо-науковою програмами; а, по-друге, на основі бакалавра, здобутого за іншою спеціальністю.

Список використаних джерел

1. Володимир Іванович Бондар – учитель вчителів / упоряд. : О. В. Матвієнко, І. М. Шапошнікова, Г. В. Семеренко, Л. В. Савенкова, Віт. І. Бондар; Національна академія педагогічних наук України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Інститут педагогіки і психології, Наукова бібліотека. – К. : ВД Едельвейс, 2016. – 312 с.

2. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти : монографія / Л. В. Коваль. – [2-е вид., перероб. і допов.]. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. – 343 с.

3. Науковий простір академіка Олександри Савченко / [упоряд.: Я. П. Кодлюк, Т. Я. Довга, Л. М. Заліток, О. С. Покусова; за ред. Я. П. Кодлюк]. – К. : Богданова А. М., 2012. – 312 с.

4. Некоторые вопросы подготовки учителей начальных классов. Учебные записки [ред. коллегия Руновский С. И., Соловков И. А., Буханова Н. Н.]. – М., 1970. – 173 с.

5. Петухова Л. Є. Теоретичні основи підготовки вчителів початкових класів в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища : монографія / Л. Є. Петухова. – Херсон : Айлант, 2007. – 220 с.

6. Савченко О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2001. – №7. – С. 1–4.

7. Савченко О. Я. Шкільна освіта як замовник підготовки майбутнього вчителя / О. Я. Савченко // Рідна школа. – 2007. – № 5. – С. 5–8.

Сухомлинська О. В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – №4. – С. 6–12.